

eden Ebû Ma'sher et-Taberî de (Sübkî, V, 152) talebeleri içinde sayılabilir. Sa'lebî, dönemin önde gelen müfessir ve dilcilerinden biri olarak kabul edildiği gibi hocası İbn Habîb ve talebesi Vâhidî ile birlikte Nîşâbur tefsir ekolünün en önemli temsilcileri arasında gösterilmektedir (Walid A. Saleh, s. 49). Gerek müfessir, mukrî ve hâfız gibi sıfatlarla anılması gerekse tefsiri onun Kur'an ilimlerine olan vukufunu gösterir. Dindar kişiliğine işaret edilen Sa'lebî Muharrem 427'de (Kasım 1035) vefat etti.

Eserleri. 1. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân (et-Tefsîrû'l-kebir, Tefsîrû's-Şa'lebi)*. Eserin mukaddimesinde Sa'lebî kullandığı kaynakların müelliflerinden kendisine kadar ulaşan isnad zincirlerini zikreder. Kur'an'ı Kur'an'la, sahâbe ve tâbiîn'den gelen rivayetlerle tefsir eden Sa'lebî sûrelerin âyet, kelime ve harf sayılarını verir. Sûrelerin faziletiyle ilgili rivayetler, kıraat vecihleri, fıkha ve nahve dair izahlar üzerinde durur ve özellikle Kur'an kıssaları hakkında İsrâiliyat menşeli çeşitli rivayetleri kaydeder. Eser birçok müellif tarafından mükemmel ve sahih bir tefsir olarak nitelendirildiği halde (Goldfeld, *Isl.*, LVIII/1 [1981], s. 134) özellikle sûrelerin faziletine dair mevzû hadislerle, Şîa kaynaklı bazı asılsız rivayetlere ve İsrâiliyat türü kıssa ve haberlere yer vermesi açısından eleştirilmiştir. *el-Keşf ve'l-beyân*, aslında bir rivayet tefsiri olmakla birlikte eserde Sa'lebî'nin hocası Süleimî'nin etkisiyle tasavvufî yorumlara yer verildiğinden işârî tefsirler arasında sayılmakta ve Necmeddin-i Dâye gibi bazı müelliflerin Sa'lebî'den yararlandığı ifade edilmektedir (*DiA*, XXIII, 427). Hatta bazı araştırmacılar, Necmeddin-i Dâye'nin *Bahrû'l-hakâ'ik ve'l-me'ânî* adlı işârî tefsirinin asıl kaynağının *el-Keşf ve'l-beyân* olduğunu ileri sürmektedir (a.g.e., IV, 515). Begavî'nin *Me'âlimü't-tenzil'i el-Keşf'in* muhtasarı olduğu gibi eseri ayrıca İbn Ebû Rendeka et-Turtûşî ve Ebû Muhammed Behzâd b. Ali de ihtisar etmiş, Abdülkâdir b. Ebû'l-Kâsım el-İrâkî kitaba bir hâşiye yazmıştır (*el-Fihrisû's-şâmil*, I, 152-153). Mecdüddin İbnü'l-Esir, Sa'lebî'nin *el-Keşf'i* ile Zemahşerî'nin *el-Keşşâf'ını* cemettiği eserine *el-İnşâf fi'l-cem' beyne'l-Keşf li's-Şa'lebi ve'l-Keşşâf* adını vermiştir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 182; *DiA*, XXI, 29). Tefsir üzerine Velîd A. Sâlih (Walid A. Saleh) bir doktora tezi hazırlamıştır (bk. bibl.). *el-Keşf ve'l-beyân*, Ebû Muhammed İbn Âşûr tarafından on cilt (Beyrut 2002), Seyyid Kesrevî Hasan tarafından altı cilt (Beyrut 1425/2004) ha-

linde neşredilmiş, tefsirin mukaddimesini Goldfeld de yayımlamıştır (bk. bibl.). 2. *'Arâ'isü'l-mecâlis (Kaşâşü'l-enbiyâ, Ne-fâ'isü'l-'arâ'is)*. Esas itibarıyla *el-Keşf'in* kissalarla ilgili bölümlerinden yapılan seçmelerin genişletilmesiyle meydana getirilen eser Sa'lebî'nin tefsirinden daha fazla şöhet bulmuştur. Âyet ve hadislerin yanı sıra şiirlerle desteklenen eserde *el-Keşf'te* olduğu gibi mevzû hadislerle İsrâiliyat'a dayalı rivayetlere yer verilmiştir. Çeşitli başkaları bulunan kitap (Kahire 1297, 1303, 1306; Bombay 1306) Mehmed b. Çerkez tarafından Osmanlı Türkçesi'ne (İstanbul 1282), Muhammed Emîr b. Abdullah el-Ya'kûbî tarafından Kazan Türkçesi'ne (Kazan 1903), William M. Brinner tarafından İngilizce'ye (Leiden 2002) çevrilmiştir. Eser üzerine yapılmış doktora tezleri arasında, eseri İsrâiliyat türü rivayetler açısından ele alan Brian Michael Hauglid'in çalışması ile (*Al-Tha'labî's Qisas al-anbiyâ: Analysis of the Text, Jewish and Christian Elements, Islamization, and Prefiguration of the Prophecy of Muhammad*, The University of Utah, 1998) XIV. yüzyıla ait Türkçe tercümesini dil açısından inceleyen Meriç Ökten'in (*Sa'lebî'nin Kısasü'l-enbiyâ'sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi: Metin-Sözlük, İÜ Yeni Türk Dili, 2000*) ve Şerife Özer'in (*Die nominale Wortbildung im Altnormannischen anhand von Qisas al-Anbiya': anonymes Manuskript, Ankara TDK 145, Hamburg Üniversitesi Felsefe Fakültesi, 2006*) çalışmaları zikredilebilir. 3. *Katılâ el-Kur'ân*. Kur'an okudukları veya dinledikleri için öldürülen kişilerden söz edilen eser üzerinde Beate Wiesmüller bir yüksek lisans tezi hazırlamış, daha sonra bu çalışmasını eserin İstanbul ve Leiden'deki nüshalarını incelemek suretiyle genişleterek *Die vom Koran Getöteten: At-Ta'labî's Qatılâ l-Qur'ân nach der Istanbul und den Leidener Handschriften, Edition und Kommentar* adıyla neşretmiştir (Würzburg 2002). 4. *Dîvânü's-Şa'lebi*. Bir nüshası Ârif Hikmet Kütüphanesi'ndedir (Nuaymî, VII, 228). 5. *Rebî'u'l-müzekkirîn*. 6. *el-Kâmil fi'l-Kur'ân*. Öğrencisi Vâhidî'nin Sa'lebî'den okuduğu kitaplar arasında sayıldığı bu eserle (Yâkût, XII, 268) bir önceki eserin günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân fi tefsiri'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Kesrevî Hasan), Beyrut 1425/2004, I-VI, tür.yer.; Abdülgâfir el-Fârisî, *Târîhu Nisâbûr: el-Müntehab mine's-Siyâk*, Kum 1403/1983, s. 109; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'*, V, 36-38; XII, 268; Takıyyüddin İbn Teymiyye, *Mukaddime fi usûli't-tefsir*, Beyrut 1408/1988, s. 97-99; Süb-

kî, *Tabakât* (Tanâhî), V, 152; İbnü'l-Cezerî, *Câyetü'n-Nihâye*, I, 100; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres* (nşr. M. Şekkûr el-Meyâdîni), Beyrut 1418/1998, I, 112; *Keşfü'z-zunûn*, I, 182; I. Goldfeld, *Müfessirû şarkî'l-'âlemi'l-İslâmî fi erba'ati'l-kur'ânî'l-hicriyyeti'l-ülâ*, Akkâ 1984, tür.yer.; a.mlf., "The Tafsir of Abdallah b. Ab-bâs", *Isl.*, LVIII/1 (1981), s. 134; *el-Fihrisû's-şâmil: 'Ulûmü'l-Kur'ân, mahtûlâtü't-tefsir* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1987, I, 135-153; Hüseyin b. Kâsım b. M. en-Nuaymî – Hamza b. Hüseyin b. Kâsım en-Nuaymî, *İstidrâkât 'alâ Târîhi't-türâsi'l-'Arabî*, Cidde 1422, VII, 228; Walid A. Saleh, *The Formation of the Classical Tafsir Tradition: The Qur'an Commentary of al-Tha'labî*, Leiden-Boston 2004, tür.yer.; Hamid Algar, "Bahrû'l-hakâik ve'l-me'ânî", *DiA*, IV, 515; Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Esir, Mecdüddin", a.e., XXI, 29; Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", a.e., XXIII, 427.

MEHMET SUAT MERTOĞLU

SA'LEBİYYE

(bk. SEÂLİBE).

SALGURLULAR

İran'ın Fars bölgesinde hüküm süren
Türk-İslâm hânedanı
(1148-1286).

Hânedan adını yirmi dört Oğuz boyundan biri olan Salgur'dan (Salur) alır. Selçuklular'ın Fars meliki Melikşah b. Mahmûd'un bölgede yaşayan Salgurlular'ın reisi olan, atabegi Muzafferüddin Sungur b. Mevdûd'un kardeşini suçsuz yere öldürmesi üzerine Atabeg Sungur isyan etti. Melikşah'ı yenilgiye uğratıp Şiraz'ı ele geçirerek Salgurlular veya Fars Atabegleri adıyla bilinen hânedanın temellerini attı (543/1148). Sungur, kendi ülkesiyle yetinmesine ve komşularının topraklarına göz dikmemesine rağmen zaman zaman Irak Selçuklu Devleti'ndeki taht mücadelelerine müdahale etmek zorunda kaldı. Âdil, dindar ve hayır sever bir hükümdar olan Atabeg Sungur 556'da (1161) ölünce Şiraz'da kendi adıyla anılan Sunguriyye Medresesi'ne defnedildi.

Sungur'un ölümünün ardından oğlu Tuğrul küçük yaşta olduğundan yerine kardeşi Muzafferüddin Zengî geçti. Bir ara Irak Selçuklu Sultanı Arslanşah b. Tuğrul'un yerine Şehzade Mahmûd b. Melikşah b. Mahmûd adına hutbe okutan Zengî (556/1161) daha sonra Arslanşah ve Atabeg İldeniz'in huzuruna giderek itaatini bildirdi. Böylece Salgurlu hânedanı resmen Irak Selçuklu Devleti'ne tâbi oldu (560/1165). Zengî'nin Fars halkına kötü davranmaya

başlaması üzerine halktan bir grup Hûzistan hâkimi Afşar Şümle'yi (Aydoğdu) bölgeye davet etti. Fars'a hâkim olan Şümle de halka kötü davranınca Zengî Fars'ı tekrar ele geçirdi (564/1169). Zengî'nin 574 (1178-79) yılında İstahr yakınlarındaki Eşkenvar'da ölümünün ardından hânedanın başına beş oğlundan Tekle (Tekale) geçti. Tekle'nin iktidarının ilk yıllarında İldenizliler'den Atabeg Pehlivan (Muhammed Cihan) Fars'a saldırarak birçok kişiyi öldürdü. Pehlivan'ın saldırıları daha sonraki dönemde devam etti. Amcasının oğlu Tuğrul, Tekle'ye karşı taht mücadelesine giriştiyse de başarılı olamadı ve Atabeg Tekle, Tuğrul'u esir alarak öldürttü (577/1181-82). Hârizmşahlar'dan Sultanshah'ın Merv ve Serahs'ı ele geçirmesinin ardından bölgede bulunan Oğuzlar'dan 5000 kişilik bir grup Fars'a gidip muhtemelen buradaki Salgurlular ile kaynaştı. Bu yıllarda Lûr-ı Büzürg sülâlesinden Hezâresb b. Ebû Tâhir, Şûlistan bölgesini istilâ etti. Tekle onunla mücadelede başarılı olamayıp anlaşma yapmak zorunda kaldı. 594 (1198) yılında Fesâ'nın Bîdek köyünde vefat eden Tekle'nin cenazesi kardeşi Sa'd tarafından Şiraz'a getirilerek Sungur'un yanına defnedildi. Sa'd b. Zengî dönemi (1198-1226) Salgurlular için parlak bir dönem oldu. Berdesir'i işgal eden Oğuzlar, Atabeg Sa'd'dan çekinerek şehri Salgurlu ordusuna teslim ettiler. Böylece Kirman'da Salgurlu hâkimiyetinin temelleri atılmış oldu (600/1204). Atabeg Sa'd aynı yıl bir mukavemetle karşılaşmadan İsfahan'ı ele geçirdi. Bu olay Salgurlular'ı İldenizliler'le karşı karşıya getirdi. Sa'd ardından Kirman'ın başşehri Berdesir'e gidip Kavurd'un tahtına oturdu (1 Receb 605 / 9 Ocak 1209). Beş aya yakın bir süre kaldığı Kirman'ı düzene soktu ve bölgenin büyük kısmını itaat altına aldı. Ancak bölge daha sonra ihmal edilince Hârizmşahlar'ın eline geçti (610/1213). Hârizmşahlar bu dönemde Fars bölgesine de akınlar yapıp Şiraz'a kadar ilerlediler. Hârizmşahlar'ın idaresindeki Irâk-ı Acem'e hâkim olmak için harekete geçen Sa'd b. Zengî, Hârizmşah Alâeddin Muhammed b. Tekiş ile Rey civarında yaptığı savaşta esir düştü (614/1217). Ancak Alâeddin Muhammed onu affetti ve kendisiyle bir antlaşma yaptı. Buna göre Sa'd, Fars'ın müstahkem iki kalesi Eşkenvan ile İstahr'ı Hârizmşahlar'a verecek, ülke gelirinin üçte birini haraç olarak Hârizmşahlar'ın hazinesine ödeyecek, ayrıca bütün ülkede hutbe Alâeddin adına okutulacaktı. Atabeg Sa'd beraberinde Hârizmli kuvvetlerle Şiraz'a döndüğünde (614/1218) oğlu Ebû Bekir onu şeh-

re sokmadıysa da oğlunu mağlûp edip şehre girdi. Sonraki yıllarda Hârizmşahlar'dan Gıyâseddin Pîrşah, Şiraz'a kadar uzanan akınlar yaparak Fars bölgesinin büyük bir kısmına hâkim oldu. Fakat Moğollar'ın ülkesini tahrip ettiklerini öğrenince Hûzistan'a gitmek zorunda kaldı.

Atabeg Sa'd b. Zengî'nin 623'te (1226) ölümünün ardından Salgurlu tahtına oğlu Ebû Bekir geçti. Ebû Bekir yaklaşan Moğol tehlikesi karşısında tedbir aldı, kardeşini Ögedey Han'a elçi olarak gönderip itaatini bildirdi. Ögedey Han onun bu davranışından memnun oldu ve Fars'ın idaresini kendisine bıraktı. Moğollar'a karşı sorumluluklarını yerine getiren ve dostane münasebetlerini sürdüren Ebû Bekir daha sonra Kays adasına bir ordu sevkederek burayı ele geçirdi (627/1230) ve Basra körfezi hâkimiyetini Arabistan sahillerine kadar genişletti. "Sultânü'l-ber ve'l-bahr, muzafferü'd-dünyâ ve'd-dîn, âdil-i cihan" unvanlarıyla anılan Ebû Bekir 658'de (1260) vefat etti. Yerine geçen oğlu II. Sa'd on iki gün sonra ölünce henüz çocuk yaşta olan oğlu Adudüddin Muhammed hükümdar ilân edildi, nâibliğini annesi Terken Hatun üstlendi. Muhammed iki yıl yedi ay hüküm sürdü; vefatında yerine devlet erkânı ve ordunun isteğiyle Muhammed Şah b. Salgur Şah getirildi. Muhammed Şah tahta geçer geçmez duruma hâkim oldu; hazineyi ve askerleri kontrolü altına aldı. Terken Hatun, sekiz ay sonra emirlerle birleşerek Muhammed Şah'ı atabeglikten uzaklaştırıp İlhanlı Hükümdarı Hülâgû'nun yanına gönderdi.

Muhammed Şah'ın ardından atabeglik tahtına oturtulan (661/1262-63) kardeşi Selçuk Şah ülke için zararlı gördüğü emirleri hemen ortadan kaldırdı. Terken Hatun ile evlendi ve çok geçmeden onu da öldürttü. Moğollar'la savaşı tercih eden Selçuk Şah, Hülâgû'nun emriyle Kâzerûn şehrinde yakalanarak öldürüldü (662/1263-64). Selçuk Şah'ın ölümünden sonra II. Sa'd'ın kızı Âbiş Hatun atabeg ilân edilerek Salgurlu tahtına geçirildi ve Hülâgû'nun oğlu Mengü Timur ile evlendirildi (670/1271-72). Fars bu dönemde Atabeg Âbiş Hatun'un hâkimiyetinde görünmekle beraber resmen Moğol ülkeleri arasında sayılmaktaydı. Bölgede tam bir Moğol egemenliği sürmekte, ülke İlhanlı hükümdarının yoladığı şahneler tarafından yönetilmekteydi. Moğollar'ın Fars'ı idare etmek için gönderdiği Seyyid İmâdüddin'in öldürülmesi üzerine Atabeg Âbiş Hatun Tebriz'de yargılandı. Hânedanın gelini olması sebebiyle kendisine bir ceza verilmedi, ancak

Şiraz'a dönmesine de müsaade edilmedi. Âbiş Hatun'un Tebriz yakınlarındaki Çerendâb'da 11 Zilkade 685'te (29 Aralık 1286) ölümüyle Salgurlu hâkimiyeti sona erdi ve bölge tamamen Moğol idaresi altına girdi.

Salgurlular döneminde imar ve kültür faaliyetlerine önem verilmiş, Şiraz bağ ve bahçelerle süslenmiş, bütün ülkede mescid, ribât, hastahane, kervansaray ve çarşılar inşa edilmiştir. Atabeg Sungur'un Şiraz'da yaptırdığı eserlerin başında Sunguriyye Medresesi gelir. Mescid-i Sungur ve ribât da onun tarafından inşa ettirilmiştir. Zengî'nin yaptırdığı su yolu Kanât-ı Zengî-âbâd, Tekle'nin yaptırdığı Hân-ı Bâzârgânân, Atabeg Sa'd b. Zengî'nin Şiraz'da yaptırdığı Câmî-i Cedîd-i Şiraz (Mescid-i Nev, Mescid-i Atabegî), Ribât-ı Şehrullah ve Esvâk-ı Murabba-ı Atabekî, Tekle'nin yaptırdığı çok sayıda ribât, şair ve edipleri himaye eden Ebû Bekir b. Sa'd'ın yaptırdığı Dârüşşifâ, Mescid-i Sengî-i Danâbircîd, Terken Hatun'un, oğlu Atabeg Muhammed için yaptırdığı Adudiyye Medresesi ve Âbiş Hatun'un yaptırdığı kendi adıyla anılan ribât Salgurlu dönemine ait eserler arasında sayılabilir.

Bu dönemde dinî ilimler yanında Fars edebiyatı açısından da büyük gelişmeler olmuştur. Atabegler'in ihsan ve himayesine mazhar olan sûfi, edip, âlim ve şairlerden bazıları şunlardır: Sirâceddin Mahmûd b. Halife, Ebû'l-Mübârek Abdülazîz b. Muhammed, Zeynüddin Muzaffer b. Rûzbihân, Rûzbihân-ı Bakî, Ebû'l-Feth en-Neyrîzî, Ebû'l-Kâsım Abdürrahîm b. Muhammed, Kadî Sirâceddin Ebû'l-İz, Mukerrem el-Fâilî, fakih Şehâbeddin Fazlullah, Aslûddin Abdullah b. Ali, İzzeddin Mevdûd, Sâinüddin Hüseyin, Kadî Beyzâvî, Kutbüddin-i Şîrâzî, Senâüddin, İzzeddin Keşîd, Gülistân'ı Ebû Bekir b. Sa'd adına kaleme alan Sa'dî-i Şîrâzî, Şems-i Kays, Kemâled-dîn-i İsfahânî, Hümâm-ı Tebrîzî.

BİBLİYOGRAFYA :

Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), s. 222, 225, 227-229, 232-233, 239, 273, 277, 310-311; *Ah-bârü'd-devletî's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 28-29, 71, 73, 76-83, 102-103, 108-110, 115-116, 118-121; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 361, 365-366, 384-386, 401, 408-409, 415; X, 37, 48-49, 163, 192, 218, 291-292, 325, 361-365, 483; XI, 39, 46, 51-52, 76, 78, 84-88, 156-157, 166, 173-174, 177-178, 229-230, 238; XII, 170, 191, 198, 206, 208, 272, 276, 310-311; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 30, 46-47, 118, 120-121, 153, 169-174, 181-185, 193-194, 196, 199-202, 265-266, 268; Muhammed b. İbrâhim, *Târîh-i Kirmân, Selcûkiyân ve Gûz der Kirmân* (nşr. Bâstânî-yi Pârîzî), Tahran 1343 hş., s. 28, 47, 51-53, 56, 58-61, 65-67, 69-71, 89, 90-95, 98-101, 107-108,

116-121, 127-130, 135-136, 141, 152-155, 201-203, 210-219, 221; Abdülmühammed Âyeti, *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf*, Tahran 1346 hş., s. 85-95, 98-100, 103-131, 252-253, 359; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1956, s. 197-198, 201-202, 204-206, 258-259; Spuler, *İran Moğolları*, s. 60, 77, 88, 92, 158-160, 163-164, 172; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s. 65, 67, 80, 107, 134, 185-186; İkbâl-i Âştîyânî, *Târîh-i Mufasssal-ı İran* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1346 hş., s. 314-315, 376, 383, 389-390, 392-394, 532-533, 537, 543-544; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, Ankara 1967, s. 58, 121-123, 139, 200, 256-258, 327-330; Erdoğan Merçil, *Fars Atabegleri, Salgurlular*, Ankara 1975, a.mlf., "Tarihî Kaynaklara Göre Salgurlu Atabeyliği'nde İmar Faaliyetleri", *STY*, VIII (1978), s. 129-138; Cl. Huart, "Ebû Bekir", *İA*, IV, 14; Seyyid Ali Âl-i Dâvûd, "Atabekân-ı Fars", *DMBİ*, VI, 490-500; T. W. Haig - [C. E. Bosworth], "Sa'd b. Zangi", *El²* (İng.), VIII, 701; C. E. Bosworth, "Salghurids", *a.e.*, VIII, 978-979.

ERDOĞAN MERÇİL

SÂLİH

(الصالح)

Dine ve dünyaya yönelik faydalı işlerle bu işleri yapan kimseler için kullanılan bir kavram.

Sözlükte "bir şey) iyi, doğru, yararlı ve uygun olmak; doğruluk, dürüstlük" anlamlarındaki *salâh* (sulûh) kökünden türeyen *sâlih* kelimesi "faydalı, iyi, doğru ve güzel olan, işe yarar, her türlü bozukluk ve yanlışlıktan arınmış; barışçı, uyumlu" gibi mânalara gelmekte olup *fâsîd* (bozuk, düzensiz) ve *sû* (kötü, çirkin) kelimelerinin karşıtıdır. Aynı kökten gelen *sulh* "nefret ve düşmanlığa son verme", *islâh* "düzeltme, daha iyi ve faydalı hale getirme; insanlar arasındaki çatışmayı ortadan kaldırma", *muslih* "bozukluğu düzeltip iyileştiren, barıştan yana olan" mânalarında kullanılmaktadır (*el-Müfredât*, "şlh" md.; *et-Ta'rifât*, "Şâlih" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "şlh" md.; *Tâ-cü'l-'arûs*, "şlh" md.; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, s. 157-258; Dozy, I, 841-842). Râgıb el-İsfahânî, *salâh* kelimesini kısaca "fesadın zıddı" diye tarif ettikten sonra her iki kelimenin genellikle insan fiilleri için kullanıldığını, Kur'an-ı Kerim'de *salâh*ın bazan fesat, bazan seyyie mukabilinde geçtiğini ifade etmektedir. Çeşitli âyet ve hadislerde *sâlih* ve aynı kökten kelimeler başta iman olmak üzere takvâ, affetme, tövbe, hidayet gibi kelimelerle birlikte ve onlarla anlam yakınlığı içinde, bazı âyetlerde ise küfür, zulüm, fesat, seyyie gibi kelimelerle beraber ve onların karşıtı olarak kullanılmıştır (M. F. Abdülbâki, *el-*

Mu'cem, "şlh" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "şlh" md.).

Kur'an-ı Kerim'de *sâlih* kavramı biri "iyi, hayırlı iş ve davranış", diğeri "dinî ve ahlâkî bakımdan iyi davranışlara sahip kişi" olmak üzere iki mânada kullanılmıştır. İlk mânasıyla doksan üç, ikinci mânasıyla otuz iki yerde geçmektedir (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "şlh" md.). Birçok âyette *sâlih* / *sâlihât* kelimesinin amelle birlikte ve çoğunlukla iman kavramının hemen arkasından zikredilmesi, esas itibarıyla fiillerin ahlâkî mükemmelliğini ifade etmekle birlikte imanla da yakından ilgili olduğunu göstermektedir. Özellikle Nûh'un hak dine daveti karşısında oğlunun takındığı inkârcı tutumun "gayri *sâlih* amel" diye anılması (Hûd 11/46) imanın da bir tür *sâlih* amel olduğuna işaret eder. Nitekim tefsirlerde bu ifade Nûh'un getirdiği dine oğlunun iman etmeyip inkârcılıkla direnmesi şeklinde açıklanmıştır (meselâ bk. Şevkânî, II, 502). Ankebût sûresinin 9. âyetinde iman edip *sâlih* işler yapanların *sâlih* kişiler arasına alınacağını belirtilmesi *sâlih*lerden olmanın iman şartını da içerdiğini göstermektedir. Diğer bir âyette (Âl-i İmrân 3/114) *sâlih*lerin nitelikleri "Allah'a ve âhiret gününe iman, iyiliği emredip kötülüğe karşı çıkma ve hayırlarda yarışma" diye sıralanmıştır. Dünyada Allah'a ve O'nun peygamberine itaat edenlerin Allah'ın kendilerine bir lutfu olarak âhirette beraber olacakları "güzel arkadaşlar" arasında nebîler, siddîklar ve şehidlerle birlikte *sâlih*ler de anılmıştır (en-Nisâ 4/69). Fahreddin er-Râzî bu âyeti açıklarken itikadî doğru, Allah'ın emirlere itaat eden ve günahlardan korunan her insanın *sâlih* olduğunu belirtir (*Mefâtihu'l-gayb*, X, 174). Allah *sâlih*lerin dostu ve gözeticisidir (el-A'râf 7/196). Bu sebeple bazı peygamberler, "Beni *sâlih*lerden eyle" diyerek Allah'a dua etmiştir (Yûnus 12/101; eş-Şuarâ 26/83; en-Neml 27/19).

Sâlih kavramı hadislerde de "iyi, hayırlı, erdemli, doğru, din ve dünya için faydalı, helâl, huzur verici" gibi anlamlarda sıkça geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi hadislerde de en çok "din ve dünya için faydalı iş" mânasında *sâlih* amel şeklinde geçmektedir. Yine hadislerde "iyi, hayırlı, erdemli" mânasında *sâlih* peygamber, *sâlih* kul, *sâlih* adam, *sâlih* müslüman, *sâliha* kadın, *sâlih* kardeş, *sâlih* evlât, *sâlih* eş, *sâlih* aile, *sâlih* ülke, *sâlih* gün; "gerçeğe uygun, doğru, iyi" anlamında *sâlih* din, *sâlih* rüya, *sâlih* sünnet; "hayırlı, huzur verici" anlamında *sâlih* mal, *sâlih* elbise, *sâlih* binek, *sâlih* yiyecekten söz edil-

miştir (Wensinck, *el-Mu'cem*, "şlh" md.). Bir hadiste *sâlih* zalimin karşıtı olarak geçmektedir (*el-Muvaţta'*, "Cenâ'iz", 32). Diğer bir hadiste güzel ahlâk için "*sâlihu'l-ahlâk*" tabiri kullanılmıştır (*Müsned*, II, 381). Kur'an'daki "el-bâkyâtü's-sâlihât" (kalıcı iyilikler) terkihi (el-Kehf 18/46; Meryem 19/76) hadislerde de geçmektedir (*Müsned*, III, 75; IV, 268; *el-Muvaţta'*, "Kur'an", 23). *Sâlih* erkeklerin *sâliha* kadınlarla evlendirilmesinin tavsiye edildiği hadis (*Müsned*, IV, 14) *sâlih* kavramının ailede sevgi ve saygının hâkim olmasına, huzur ve mutluluğun sağlanmasına katkıda bulunan ahlâkî erdemleri kapsadığına işaret eder. Bir hadiste kişinin dünya mutluluğunun en önemli unsurları *sâliha* (uyumlu, iyi) bir eş, *sâlih* (ferah) bir ev ve *sâlih* (iyi) binek şeklinde sıralanmış (*Müsned*, I, 168), diğer bir hadiste ise bütün dünya nimetlerinin en değerlisinin *sâliha* bir eş olduğu bildirilmiştir (*Müsned*, II, 168; Müslim, "Radâc", 64; İbn Mâce, "Nikâh", 5). Hz. Peygamber, insanın ölümünden sonra amel defterine sevap yazılmasını devam ettirecek üç iyiliği sürekli hayır (sadaqa-i câriye), insanlara yararı dokunan ilim, ölenin arkasından iyilik yapacak ve hayır duada bulunacak *sâlih* evlât şeklinde belirtmiştir (*Müsned*, II, 372; Müslim, "Vaşyyet", 14; Ebû Dâvûd, "Veşâyâ", 14). Özellikle tasavvuf düşüncesinde çok önem verilen bir kutsî hadiste, "Ben *sâlih* kullanıma gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, hiçbir insanın aklına gelmeyecek nimetler hazırladım" buyurulmuştur (*Müsned*, II, 313; Buhârî, "Tevhîd", 35; Müslim, "Cennet", 2-5). "*Sâlih* kişi için *sâlih* (helâl) mal ne güzeldir" meâlindeki hadis (*Müsned*, IV, 197, 202), ekonomiyle ahlâk arasındaki ilişkiye ve bu ilişkinin doğru kurulması halinde ekonomik faaliyetin önemine işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Veryüzüne Allah'ın *sâlih* kullarının hâkim olacağını (el-Enbiyâ 21/105), erkek olsun, kadın olsun inanmış olarak *sâlih* işler yapanlara Allah'ın güzel bir hayat yaşatacağını ve onlara âhirette çok değerli ödüller vereceğini bildiren âyetlerle (en-Nahl 16/97) *sâlih* kavramının geçtiği diğer âyet ve hadisler birlikte değerlendirildiğinde bu kavramın hem bireylerin hem toplumların din ve dünyaları için hayırlı ve faydalı olan, ahlâkî ve meslekî ölçülere uygun mükemmellikte yapılan bütün işleri kapsadığını; yine bu işleri hakkını vererek liyakatle yapan, böylece hem dünyada hem âhirette başarılı ve mutlu olmayı hak eden insanı ifade ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim Zeccâc'ın *sâlih* kelimesini